

Олександр БУЛИГА

Книгозбірня Почаївського монастиря унійної доби: витоки, функціонування, збереження

Досліджено створення та функціонування книгозбірні Почаївського монастиря унійної доби. Встановлено перші її книги, які мали православний богослужбовий зміст, і найдавніші бібліотечні видання. З'ясовано, що збільшення монастирської бібліотеки відбувалось у різний спосіб і передовсім завдяки навчальним закладам, які діяли при обителі. Наголошено, що розкомплектування цієї книгозбірні почалося відразу після переходу чернечого осередку під юрисдикцію Православної церкви Московського патріархату та продовжувалося в наступні роки. Простежено шляхи надходження значної частини монастирської бібліотеки до місця її сучасного зберігання. Обґрунтовано, що книгозбірня Почаївської обителі унійного періоду містила різнопланову літературу й була однією з найкращих серед збірок василіанських монастирів.

Ключові слова: монастир, бібліотека, новіціат, комплектування, вилучення книг, дослідження

Oleksandr Bulyha

The library of the Pochaiv monastery during the Union of Brest era: origins, functioning and preservation

The origins of the creation and functioning of the Pochaiv monastery's library during the Union of Brest era are studied. The first books of the library, which had liturgical Orthodox content, as well as the oldest library editions are determined. It is found out that the growth of the monastery library took place in various ways and thanks to the work of educational institutions that functioned in the monastery. It is emphasized that the disassembly of the Pochaiv monastery's library began immediately after the transfer of the monastic center under the jurisdiction of the Orthodox Church of the Moscow Patriarchate and continued in the following years. The routes of arrival of a significant part of the monastery library to the place of its contemporary storage are traced. It is substantiated that the library of the Pochaiv monastery of the Union of Brest era contained diverse literature and was one of the best among the Basilian monasteries' book collections.

Keywords: monastery, library, novitiate, completing, seizure of books, research

Відавна осередками книжності на європейських теренах були бібліотеки чернечих обителей. При них функціонували скрипторії, де переписували не тільки Святе Письмо та твори отців Церкви, але й праці античних авторів, рідкісні видання. Активно займалися монастирі й книгодрукуванням. Збірки книг поступово розросталися в цілі монастирські бібліотеки, які ставали базовим засобом здобуття освіти.

Актуальність теми зумовлена сучасним пограбуванням бібліотечних, музейних та архівних закладів України російськими окупантами, які в різні історичні епохи знищували створені на наших землях культурні й освітні осередки.

Відомості про бібліотеку Почаївського монастиря є неповними. Напевно, тому й нечисленні дослідження про її діяльність. Чи не єдиною розвідкою, присвяченою загальній історії цієї книгозбірні, залишається робота Наталі Кунанець [10]. Проаналізувавши значення монастирської бібліотеки в соціально-комунікаційних

I. ЦЕРКВА В КУЛЬТУРНО-ПОЛІТИЧНОМУ РОЗВИТКУ

процесах із середини XIII ст. до початку XX ст., дослідниця висновує: “Неабияку роль в розвитку та зростанні суспільної ваги монастиря відіграла його важлива структурна одиниця – бібліотека, що формувала документальну пам’ять людства і передавала інформацію та знання з покоління в покоління, в просторі та часі” [10, с. 245].

Функціонування книгозбірні Почаївської обителі на унійному етапі її історії, у контексті власних студій, вивчали Валентина Лось [11] та Валентина Бочковська [2]. Тетяна Мяскова досліджує збережені до наших днів у фондах відділу бібліотечних зібрань та історичних колекцій Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського (далі – НБУВ) примірники книг почаївських василіан [13]. Остання її праця зосереджена на виявленні шляхів надходження видань із Почаєва до фондів НБУВ і з’ясуванні сучасного стану історико-культурного фонду “Бібліотека Почаївської Свято-Успенської лаври” [14].

Закономірно, що найбільші збірки книжок існували в тих чернечих осередках, де діяли освітні заклади, які використовували ці культурні надбання в навчальному процесі. Найдавнішу згадку про навчальний заклад на Почаївській горі знаходимо в монастирській візитації 1736 р. Йдеться про приміщення, в якому розташовувався новіціат – початкова школа для тих, хто вирішив розпочати чернече життя. “Окремо келії в двоповерховому будинку – 2 келії внизу, 2 нагорі (де новіціат знаходиться)” [2, с. 116]. Валентина Бочковська припускає, що почаївський новіціат з’явився ще раніше, невдовзі після переходу обителі на унію в 1712 р. Згідно з висновками вченої, “для цього в монастиря були достатні матеріальні ресурси і багата бібліотека. Як свідчить візитація монастиря від 1714 р., його бібліотека нараховувала вже близько 90 книг латинською і польською мовами, серед яких твори відомих давньогрецьких, давньоримських авторів (Арістотель, Овідій, Плутарх, Цицерон), європейських теологів (книги по діалектиці, логіці, філософії), польсько-латинські словники, одна з перших європейських енциклопедій – венеційське видання “Polianthea”, польські видання Біблій та проповіді. На користь цієї думки говорить також той факт, що Почаїв був одним з найбагатших уніатських монастирів, який мав можливість утримувати новіціат” [2, с. 116].

Зібрання книг у Почаївській обителі було одним з найкращих серед тих, якими володіли василіанські чернечі спільноти. Воно містило найцінніші й найдавніші книжкові пам’ятки. У каталозі інкунабул Відділу стародрукованих та рідкісних видань НБУВ зафіксовано дві книги інкунабул василіанського монастиря в Почаєві: 1. Johannes Balbus (?–1298). *Catholicon*. Lyon, [BonifaceJehan], 7. I. 1496 (1497?). 2°. 300 арк.; 2. Johannes Gallensis (?–1303). *Summa de regimine vitae humanae...* Venezia, Georgius Arrivabene, 30. VII. 1496. 8°. 370 арк. [5, с. 30, 92].

Каталог палеотипів НБУВ репрезентує 19 одиниць із Почаївської лаври. З інших волинських обителей їх збереглося набагато менше (Дерманської та Мелецької – по 3, Любарської – 2, Мильчанської – 1). Серед палеотипів Почаєва переважають видання з друкарень італійських, німецьких, французьких і польських міст [9, № 95, 161, 211, 261, 325, 369, 438, 705, 767, 995, 1009, 1197, 1325, 1348, 1354, 1921, 1924, 2277, 2311].

Як слушно зазначає В. Лось, “загалом основою василіанських бібліотек безперечно слугували давні книгозбірні монастиря з його православного минулого. Адже переважна більшість василіанських монастирів фундувалася як православні обителі”. Дослідниця наголошує, що першопочатками чернечих книжкових зібрань були саме кириличні “руські книги” [11, с. 129]. Почаївська книгозбірня також почала формуватися ще в ранній період існування монашого осередку, коли він був православним. Найдавніші відомості про монастирську літературу подає “Regestr Rzeczy Monastyra Poczaiowskiego oddanych Neofitowi Archiepiscopowi Sofyskiemu. 1617 20 Januar” (“Список речей монастиря Почаївського, відданих Неофітові Архiepіскопу Софійському. 1617 [р.], 20 січня”) [6]. У ньому занотовано 17 назв православних, здебільшого богослужбових, книг Почаївського монастиря. З-поміж них і “Маргарит” 1595 р., яку В. Бочковська цілком коректно ідентифікує як острозьку, а також Біблія й Часослов – продукція цієї ж друкарні, відповідно, 1581 та 1612 рр. [2, с. 251–252].

Перша унійна візитація 1714 р. в “Реєстрі книг Монастиря Почаївського руських в бібліотеці” теж фіксує острозькі православні видання. Це щойно названа Біблія 1581 р. (три екземпляри), “Книга о постничестві” Василя Великого 1594 р., “Лікарство на оспальний умисл” 1607 р. (два екземпляри) [2, с. 253–257]. Ці острозькі друки згадуються й у наступних монастирських візитаціях.

Окремі рукописні пам’ятки, що походять із православних обителей, після припинення їхнього функціонування в цьому обряді були передані до архіву Почаївської Успенської лаври. На це вказує справа обсягом 114 аркушів “Про фундуші Пересопницького та Клеванського монастирів”, яка датується 1490–1780 рр. [3, арк. 2]. Вона входила до “Опису справ Духовного собору Почаївського монастиря за 1458–1833 рр.”. Можна припустити, що разом із документами з Пересопниці до Почаєва потрапила й богослужбова література, у т. ч. славнозвісне Пересопницьке Євангеліє (1556–1561). Звідси його міг перевезти 1701 р. до Переяслава гетьман Іван Мазепа, який у той час підтримував контакти з почаївськими монахами.

Отож частина православного доробку залишалася в чернечих обителях і в унійну добу їхньої історії. Так, за спостереженнями Я. Ісаєвича, “в деяких греко-католицьких монастирських книгозбірнях впродовж XVIII ст. зберігалися також рукописні книги православних авторів, у тому числі й підручники”. Це доводить хоча б той факт, що “у бібліотеці Почаївського монастиря виявлено поетику Феофана Прокоповича” [8, с. 75]. Знаємо, що раніше він викладав риторику та поетику в Львівському колегіумі [12, с. 24], а 1702 р., прибувши до православної обителі Почаєва як уніат, знову прийняв православ’я (після відбуття епітимії). Саме тоді він міг там особисто створити цю працю.

Утривалюючи духовні набутки своїх попередників, почаївські василіани примножували їхню книжкову спадщину. Документальні джерела, насамперед візитаційні описи Почаївського монастиря, дають змогу сучасним науковцям з’ясувати склад його бібліотеки в 1714–1831 рр. (тобто від часу першої унійної візитації до переходу під юрисдикцію Православної російської церкви). Таким чином переконуємося, що

I. ЦЕРКВА В КУЛЬТУРНО-ПОЛІТИЧНОМУ РОЗВИТКУ

ця книгозбірня постійно поповнювалася і друкованими, і рукописними книжками, написаними різними мовами [1, с. 22].

Дослідження, проведене В. Лось, показало, що “монастирі, в яких були новіціат та світські школи, значно більше видавали грошей на придбання книг. Так, станом на 1786 р. за Сеймову конституцію, три книги “Голос релігії”, які були куплені в Дубно, Почаївський монастир заплатив 98 злотих 15 грошей”, а в монастирській книзі видатків під 1785 р. мовиться про “закупівлю 5-ти книг: однієї – з теології, другої – з життя Папи Климента XIV, три інші мають прикладний характер (лікарський порадник, кухарська книга)”. Цікавилися ченці й періодикою, купуючи газети (зокрема з Варшави). Загалом упродовж 1772–1789 рр. почаївська чернеча спільнота придбала книжкової продукції на суму 1 464 злотих [11, с. 129].

У другій половині XVIII ст. друкарня в Почаєві була основним постачальником книг для різних унійних структур, а насамперед для всіх монастирів Руської провінції. Почаївська бібліотека також поповнювалася обов’язковими примірниками цих видань. Література до неї надходила і як дар від світських осіб. 1788 року в книзі витрат Почаївської лаври повідомляється про оплату (21 злотий) за транспортування книжок із Відня [11, с. 129].

Наприкінці XVIII ст. монастирська книгозбірня розміщувалася в будівлі, де мешкали ченці. Як інформує візитація від 16 травня 1799 р., бібліотека й архів займали тоді дві келії на верхньому поверсі [2, с. 247]. Відоме ім’я одного з монастирських архіваріусів, який виконував також обов’язки бібліотекаря. Це Корнелій Лаврович. У 1775 р. йому було 64 роки, 18 з яких він провів у чернецтві [2, с. 127]. Згідно з документами, які віднайшла Марія Підлипчак-Масрович, бібліотечна зала (яка, на нашу думку, могла виконувати функції читальної) розташовувалася в одному з монастирських храмів на хорах, а найцінніші книги зберігалися в головній бібліотеці обителі [19, с. 151].

На 1820 р. у Почаївській лаврі налічувалося 2 507 книг. Це було найбільше книжкове зібрання зі всіх, які тоді перебували у власності василіанських чернечих осередків, що мали навчальні заклади [11, с. 137]. Його формування здійснювалося і через дарування самих насельників обителі, і через офіри від митрополитів, єпископів. Для прикладу, відповідно до власницького запису в київському виданні “Бесіди на 14 посланій Павла” (1623), архимандрит Почаївського монастиря Мардарій Столпинський, купив цю книжку за 40 зл. і згодом передав лаврі [2, с. 127–128].

Як уже частково йшлося, також монастир виділяв кошти на придбання літератури. В. Бочковська зауважує: “Нагодою для купівлі книг було перебування монахів на студіях у Римі, Відні, Кракові, Браунсберзі. 1774 р. ксьондзу Пьотровському, секретарю Святопокровської Василіанської Провінції, Почаївський монастир надав 50 червоних золотих за книги Римські до бібліотеки, які мали бути відправлені до монастиря” [2, с. 130–131]. Олег Сидор стверджує, що ця книгозбірня, яка формувалася й шляхом отримання книг із Західної Європи, передовсім з Риму, де існував осілок унійних прокураторів при Святому престолі (ними тоді були василіани), допомагала граверам почаївської друкарні залишатися на рівні ідейно-естетичних вимог свого часу [15, с. 165].

По смерті суперіора Ієроніма Калітинського було описано його майно, у т. ч. книги (з них 51 – польською й латинською мовами, і 15 – “руською”), частину з яких вирішено віддати до бібліотеки обителі. Поряд з назвами книжок бачимо нотатки: “взяв Магістер на Новіціат”, “відданий суперіорові” [2, с. 128].

Уся ця діяльність чернечих бібліотек відбувалася в той час згідно з капітульними постановами Василіанського чину, якими у своїй роботі й керувалися монастирські бібліотекарі. На цю посаду їх призначав Чин. Вони формували та зберігали книжкове зібрання, а також архів обителі. До їхніх обов’язків також належало фіксування діянь василіан загалом і провадження окремих “домашніх” хронік. У 1772 р. “Правила ведення бібліотек”, як і щорічне виділення коштів на бібліотечний розвиток (5 % від монастирського прибутку), унормовано у василіанських Конституціях, надрукованих того ж року в Почаєві [18, с. 137–138].

Майже до самого кінця перебування Почаївської лаври в юрисдикції Унійної церкви видавнича діяльність монастирської друкарні передбачала випуск книг освітнього характеру. Так, у травні 1828 р. було отримано дозвіл “від Віленського цензурного комітету на вільний випуск із Почаївської василіанської друкарні твору під заголовком “Буквар для навчання юнацтва читанню російською, польською та слов’янською...”” [7, арк. 96].

Після юрисдикційного перепідпорядкування чернечої громади Почаєва Православній російській церкві (1831) бібліотека, більша частина якої комплектувалася в унійну добу, була значною мірою розформована та вивезена. Бібліотекар-магістр єромонах Євгеній 24 серпня 1832 р. рапортував Духовному собору, що “приведення до порядку Лаврської бібліотеки закінчено” [16, арк. 93 зв.]. Указом Синоду від 30 жовтня 1833 р. (№ 8082) Успенський Почаївський монастир був зобов’язаний “книги, які складають монастирську бібліотеку або стосуються різних родів вченості, здебільшого латинською мовою, і досить відомих авторів, як корисні для православного духовенства, замість залишення в Лаврі, віддати в бібліотеку Волинської семінарії” [4, арк. 2 зв.]. Що й було виконано, за розпорядженням Духовного собору, бібліотекарем Євгенієм, який прозвітувався: “Книги, по генеральному опису відібрані від василіан під час загальної здачі лаврського майна [...], передані мною, з каталогом, який у мене знаходиться, у відання семінарського керівництва” [4, арк. 9].

Так завершилася історія формування василіанської почаївської бібліотеки. Її активне комплектування, розпочате в часи належності монастиря до Константинопольського патріархату, представниками Московського було призупинене. Найцінніші примірники з чернечої книгозбірні й далі зникали з обителі. У другій половині ХІХ ст. православна почаївська бібліотека знову втрачає свої манускрипти, скомплектовані до 1831 р. Після указу Синоду від 11 грудня 1874 р. про поповнення фондів музею Київської духовної академії (далі – КДА) рукописами й найвартіснішими в науковому сенсі виданнями з монастирів Київської та Волинської єпархій, надбання лаврської бібліотеки, також ті, що з’явилися в ній у василіанську добу та ще залишалися в обителі, були передані до Києва [17, с. 125].

У 1923 р. разом з книгозбіркою КДА до Всенародної бібліотеки України (тепер Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського, далі – НБУВ) надійшло

I. ЦЕРКВА В КУЛЬТУРНО-ПОЛІТИЧНОМУ РОЗВИТКУ

419 книг, що походили з Почаївського монастиря. Чимало з них належали колись почаївським василіанам. Проте кількість книжок, які сьогодні входять до фонду відділу бібліотечних зібрань та історичних колекцій Інституту книгознавства НБУВ, становить 460 одиниць збереження. Це пов'язано з тим, що 1893 р. в Житомирі було відкрите “Волинське єпархіальне давньосховище”, до якого передали частину книг із Почаївської лаври [13, с. 293], згодом, уже за радянської влади, вони опинилися в місцевому музейному закладі, звідки в середині 30-х рр. ХХ ст. й потрапили до ВБУ. На це вказує печатка “Бібліотека Обласн. н/д краєзнавчий музей у м. Житомирі” на одному з палеотипів книгозбірні Почаївського монастиря [9, № 161].

Книги почаївської василіанської бібліотеки, що зберігаються в уже згаданому фонді Інституту книгознавства НБУВ, містять також відомості про місця їхнього початкового перебування. Зокрема, на них виявляємо зроблені чорним чорнилом провенієнції (власницькі записи) такого змісту: “Z Biblioteki Poczajowskiej”, “Ex Bibliotheca Monasterii Poczajewski”, “Monasteria Poczajowskiego”, “Ex Bibliotheca Poczajoviensis”, “Monasterij Poczajoviensis”, “Bibliotheca Poczajoviensis OSBM”, “Ex Archivie Monastery Poczajoviensis OSBM”, “Biblioteki Poczajowskiej XX Bazylianov”, “Bibliothekae Poczajovie Monachov Basilianov” [14, с. 257].

Зацікавлення почаївськими унійними виданнями продовжує зростати. Тому не можемо не погодитися з думкою Т. Мяскової про необхідність залучення сучасних засобів інформування про книгозбірню Почаївського монастиря, яка акумульована в НБУВ. Дослідниця підкреслює: “На часі внесення бібліографічних описів книжок з бібліотеки Почаївської лаври до електронного каталогу з метою забезпечення відкритого доступу споживачів до інформації про склад і зміст фонду цього історичного зібрання” [14, с. 259].

Підводячи підсумки необхідно зазначити, наголосимо, що основи книгозбірні Почаївського монастиря були закладені наприкінці XVI ст., тобто ще на першому етапі його історії. Одними з перших надбань бібліотеки стали острозькі видання, що може свідчити про причетність волинського князя Костянтина-Василя Острозького до створення цього чернечого осередку. Почаївські василіани продовжили справу своїх попередників. В унійну добу (1712–1831) книгозбірня Почаївської лаври збільшувалася за рахунок купівлі й дарування книг, а також комплектування відповідних примірників для монастирських навчальних закладів. Її зростанню сприяли освітні заходи, які здійснювались обителлю в той час. Таким чином почаївській монашій спільноті вдалося сформувати потужне книжкове зібрання. Завдяки його наявності успішно функціонував новіціат, випускники якого мали змогу здобувати вищу церковну освіту як у самій обителі, так і за її межами. Безсумнівно, ця чернеча бібліотека була корисною й учням тих світських навчальних закладів, які діяли на Почаївській горі в першій третині XIX ст. Саме в унійний період монастирська книгозбірня поповнилася найдавнішими виданнями – інкунабулами та палеотипами. Її розформування почалося 1832 р., коли монастир повернувся під юрисдикцію Православної церкви Московського патріархату, і тривало протягом XIX ст. Збережена частина цієї бібліотеки перебуває нині у фонді “Бібліотека Почаївської Свято-Успенської лаври” відділу бібліотечних зібрань та історичних колекцій Інституту книгознавства НБУВ.

Загалом формування чернечої книгозбірні Почаївського монастиря все ще потребує вивчення та виявлення нових джерел, які дозволять відобразити повну картину початків, становлення, розвитку, здобутків і подальшої долі цього книжкового зібрання в унійну добу, що неможливо без детального аналізу його складу, змістово-видових характеристик та різних аспектів функціонування.

1. Бочковська В. Почаївський духовний осередок в історії та культурі українського народу: характеристика нових джерел дослідження. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка*. 2009. № 13. Вип. Українознавство. С. 21–25.

2. Бочковська В. Г. Почаївський духовний осередок в історії і культурі українського народу XVIII–XIX ст.: дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01 “Історія України” / Київський національний університет імені Тараса Шевченка. Київ, 2018. 406 с.

3. Державний архів Тернопільської області (далі – ДАТО). Ф. 258. Оп. 3. Спр. 150: *Опис справ Духовного Собору Почаївського монастиря за 1458–1833 рр. 1 березня 1897 р.–грудень 1929 р.* 541 арк.

4. ДАТО. Ф. 258. Оп. 1. Спр. 874: *Укази урядового синоду, протокол собору Лаври та переписка Волинської Консисторії про порядок збереження монастирських книг та рукописів. 8 лютого 1834 р.–31 жовтня 1836 р.* 13 арк.

5. Зданевич Б. І. Каталог інкунабул / Б. І. Зданевич (укл.), Г. І. Ломонос-Рівна (упоряд.); Центральна наукова бібліотека АН УРСР. Київ: Наукова думка, 1974. 252 с.

6. Інститут рукопису Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського (далі – ІР НБУВ). Ф. 238. Спр. 31: *Список церковних речей відданих Софійському архієпископу Неофіту. 20 січня 1617 р.* 6 арк.

7. ІР НБУВ. Ф. 231. Спр. 129: *Справа про позов Почаївського монастиря проти Львівського братства за друкарню. 1671–1829 рр.* 97 арк.

8. Ісаєвич Я. Українське книговидання: витоки, розвиток, проблеми / відп. ред. Ю. Ясіновський; Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича. Львів, 2002. 520 с.

9. Каталог палеотипов из фондов Центральной научной библиотеки имени В. И. Вернадского НАН Украины / сост. М. А. Шамрай, при участии Б. В. Грановского и И. Б. Торбакова. Киев: Наукова думка, 1995. 550 с.

10. Кунанець Н. Е. Бібліотека почаївської успенської лаври та її роль у соціально-комунікаційних процесах. *Рукописна та книжкова спадщина України: археограф. дослідж. унікальних арх. та бібл. фондів*. Київ, 2012. Вип. 16. С. 235–248.

11. Лось В. Е. Уніатська Церква на Правобережній Україні наприкінці XVIII – першій половині XIX ст.: організаційна структура та культурно-релігійний аспект / відп. ред. Л. А. Дубровіна. Київ, 2013. 300 с.

12. Махінко А. І. До історичного портрету Феофана Прокоповича. *Сторінки історії: зб. наук. пр. / Нац. тех. ун-т України “Київ. політех. ін-т”*. 2016. Вип. 42. С. 21–30.

13. Мяскова Т. Є. Бібліотека Свято-Успенської Почаївської Лаври у фондах відділу бібліотечних зібрань та історичних колекцій Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. *Бібліотека. Наука. Комунікація. Розвиток бібліотечно-інформаційного потенціалу в умовах цифровізації: матеріали Міжнар. наук. конф. (6–8 жовт. 2020 р.)* / відп. за вип. М. В. Іванова. Київ, 2020. С. 291–294.

14. Мяскова Т. До історії та сучасного стану бібліотеки Свято-Успенської Почаївської лаври. *Наукові праці Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського* / редкол.: В. Горовий (голов. ред.), Ю. Половинчак, Л. Чуприна [та ін.]; відп. ред. С. Закірова. Київ, 2022. Вип. 63. С. 251–262.

I. ЦЕРКВА В КУЛЬТУРНО-ПОЛІТИЧНОМУ РОЗВИТКУ

15. Сидор О. Почаївська графіка XVIII – початку XIX століть. *Християнська сакральна традиція: віра, духовність, мистецтво*: матеріали I Міжнар. наук. конф., м. Львів, 23–24 листопада 2009 р. Львів, 2009. С. 162–182.

16. Центральний державний історичний архів України, м. Львів. Ф. 684. Спр. 3274: *Книга протоколів розгляду вхідних паперів на засіданнях так званого Собору Почаївської лаври за 1832 р. 10 січня 1832 р.–24 грудня 1832 р.* 177 арк.

17. Шаріпова Л. В. З історії рукописного зібрання Церковно-археологічного музею при Київській духовній академії. *Рукописна та книжкова спадщина України*: археографічні дослідження унікальних архівних та бібліотечних фондів. Київ, 1993. Вип. 1. С. 123–133.

18. Шкраб'юк П. В. Монаший Чин Отців Василян у національному житті України. Львів: ВВП “Місіонер”, 2005. 439 с. + 56 вкл.

19. Piđlypczak-Majerowicz M. Bazylianie w Koronie i na Litwie. Szkoły i książki w działalności zakonu. *Acta Universitatis Wratislaviensis*. 779. Wrocław, 1986. 272 s.